

Sebestyén Zsolt

Kárpátalja víznevei: Nagy-ág¹

A Tisza felső szakaszán eredő nagyobb mellékfolyók (*Tarac, Talabor, Borzsova, Róna, Visó, Mára* stb.) jelentős része szláv vagy preszláv ősiségű (vö. FNESz.) nevet visel, amik szláv közvetítéssel kerültek a magyarba. A Kárpátok völgyeiben futó kisebb patakok körében szintén ritka a magyar eredetű név, azokat ugyanis a középkorban tömegesen betelepülő szláv lakosság nevezte el.

A Tiszának azonban van egy olyan mellékága, ami a többitől eltérően magyar nevű Máramaros megye trianoni elcsatolásáig, s a magyar névhasználatban és térképírásban ma is magyar néven szerepel. Ez a *Nagy-ág*, mely a mai Ökörmezői járásban ered, s a Tiszához hasonlóan két fő forrással rendelkezik. Ezek közül a nagyobb, jobb oldali ág a *Repinka* vagy *Ripinye patak*, amely Felsőhidegpatak falu mellett veszi kezdetét, de az útba eső fálvakban más-más nevet visel (*Sztudena, Kelecsinka, Kelecsinszka Rika*, SHU. 461-2). A folyó másik, bal oldali ága pedig a *Bisztra*, amely Priszlop falunál ered. A két patak Vízköznél egyesül, tulajdonképpen onnan viseli a *Nagy-ág* nevet.

A folyó hegyi szakasza végig szűk völgyben halad, majd a síkságra kiérve Iza helységnél a meder fokozatosan szélesedik, s végül Husztnál ömlik a Tiszába. A folyó hossza 92 km, vízgyűjtő területe 1240 km², a Tisza legnagyobb vízhozamú mellékfolyója. Valószínűleg ezzel magyarázható az elnevezése (vö. FNESz., *Nagy-ág*). A *Nagy-ág* völgyének déli része már a 14. században sűrűn lakott volt, a jelentősebb települések közül (*Huszt, Iza, Keselymező, Lipcse, Herincse* (egykor *Szőlőmező*), *Berezna (mező), Ökörmező, Vízköz*) több magyar nevet visel. Ez, illetve a középkori összeírások személynevei arra utalnak, hogy a *Nagy-ág* alsó folyásának a benépesítésében jelentős magyar elem vett részt. De a 17. század elejéről adatolható verhovinai *Felsőhidegpatak* (1612: *Hidegpathak alias Ztudina*, Bélay 145, Sebestyén 2012: 48) nevének magyar változata jelzi, hogy a magyarság később is szerepet játszott a völgy meghódításában. Az 1910-es népszámlálás azonban már azt mutatja, hogy minden településen a ruszinok kerültek döntő többségbe. Az említett helységekben alig találunk magukat magyarnak vallókat, de a nyelvhatáron fekvő Husztnak, az egykori magyar-szász máramarosi koronavárosnak is ebben az évben a 3505 magyarral és 1535 némettel szemben már 5230 ruszin lakosa van (<http://www.omm1910.hu/?/adatbank>).

A világos etimológiájú név ellenére a folyó neve további vizsgálatokra érdemes, ugyanis a történelmi forrásokból egyértelműen kiderül, hogy a Tiszának ezt a mellékfolyóját nem mindig nevezték így. Első említése egy 1336-ban keletkezett oklevélben található, ami az ugocsai *Nagyszőlős* helység határait írja le (Szabó 425-7). A városhoz tartozó birtokok akkor még a beregi és máramarosi földekig terjedtek, a benne felsorolt határpontok ugyanis a következők: a Borsova folyó (*Borswawyze*), mely határfolyóként szolgált Bereg és Ugocsa vármegyék között, a máramarosi Baranka (*Boranka*) vára és az Iza folyó (*Izawyze*). Ez utóbbi azért különös, mert ilyen nevű víz ma Máramaros délkeleti részén található, s a Tisza bal oldali mellékfolyója. Ugocsa megye területén sem korábban, sem később nem találunk hasonló nevű vízfolyást, így az *Iza* nem vonatkozhatott másra, mint a Nagyszőlőstől északkeletre folyó máramarosi *Nagy-ág*-ra. A folyónév következő említéseire két, 1351-ben keletkezett oklevélben kerül sor. Előbb Rakasz és Ardó határjárásában (1351: *fluvium Izauize, fluvio Iza*, DL 70629), majd ugyanebben az évben (illetve egy 1385-ös átírásban) Szőlős határának leírásánál: 1351: *fluvius Izarvize, fluvius Iza* (DL 38159).

Az *Iza* név etimológiájával az azonos nevű helység kapcsán részletesen foglalkozott Kiss Lajos a Benkő Loránd 70. születésnapja alkalmából kiadott kötetben megjelent

* A tanulmány elkészítését az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

tanulmányában (Kiss 1991: 355-6). Az *Iza* ősi, valószínűleg indoeurópai víznév, ami szláv közvetítéssel került át a magyarba. Ennek a szláv lakosságnak a pontos azonosítása máig sikertelen, azt azonban kijelenthetjük, hogy biztosan nem azonos a területen csak a 14. században megjelenő ruszinsággal. A folyónévben Kiss Lajos szerint egy ie. *eis- ~ *ois- ~ *is- 'hevesen, gyorsan mozog' tő rejlik (FNESz., *Iza*), s az elnevezés eredetileg talán a Tisza bal oldali mellékfolyójára vonatkozott, vö. 1353: *Iza* (Kniezsa: ErdVíz. 8). Ez a mellékág a Radnai-havasokban ered Szacsal közelében, s völgyében olyan fontos máramarosi helységek települtek, mint *Felsőszelistye*, *Dragomérfalva*, *Konyha*, *Sajó*, *Rozávlya*, *Szurdok*, *Barcánfalva*, *Nánfalva*, *Váncsfalva*, *Farkasrét*, s a megyeközpont, *Máramarossziget*, melynél a Tiszába ömlik. Teljes hossza 83 km, vízgyűjtőjének területe 1303 km², méreteiben így nagyon hasonló a *Nagy-ághoz*. Kniezsa e víznév kapcsán megemlíti, hogy a román Drăganu szláv személynévből származtatja, „ez azonban már azért sem vehető komolyan, mert a szlávban puszta személynév sem helynévül, még kevésbé víznévül nem szokott szolgálni” (Kniezsa uo.).

A nagyszőlősi összeírásban szereplő víznév azonban nem vonatkozhat ez utóbbira, hiszen az a várostól földrajzilag meglehetősen távol esik. A *Nagy-ág–Iza* megfelelés esete azt mutatja, hogy Máramaros megyében két, jelentős folyó viselte ugyanazt a nevet. Hasonló homonímiára a víznevek esetében – egy megyén belül – legfeljebb kisebb patakok körében találhatunk példát, ami azonos névadási motivációk következtében jöhet létre. Itt azonban felvetődhet a névköltöztetés lehetősége. Györffy Erzsébet a korai ómagyar kori vízneveket vizsgáló monográfiájában Kiss Lajosra hivatkozva két folyónévnél (*Hortobágy*, *Tömös*) látja bizonyítottnak a névköltöztetést, illetve a *Küsmöd* neveknél sem zárja ki azt (Györffy 124). Hoffmann István a névköltöztetésről írva megjegyzi, hogy „a más, távolabbi lakóhelyre áttelepülő lakosság az általa ismert helyneveket felhasználja az újonnan birtokba vett helyek megnevezésére” (Hoffmann 1993: 118). A víznevek költöztetése ugyan ritkábban történik meg, de mint láttuk, vannak rá bizonyító erejű példáink. Az említett víznevek esetében azonban egymástól földrajzilag jelentős távolságban fekvő folyók viselik ugyanazt a nevet. Kiss Lajos nem zárja ki, hogy a magyarság megjelenésekor már mindkét folyó azonos nevű volt, de a Máramarosban zajló népességmozgás miatt elképzelhetőnek tartja a névköltöztetés lehetőségét is (Kiss 1991). Irányának kérdését azonban nyitva hagyja, nyilvánvalóan azért, mert csak bizonytalan fogódzókat találhatunk ennek az eldöntésére. A történelmi forrásokban a délkelet-máramarosi víznév első említése későbből adatható, a hiányos forrásanyag miatt azonban ez nem jelenti azt, hogy másodlagos lenne. A folyó völgyében román kenézek és vajdák falvai sorakoznak (*Konyha*, *Szurdok*, *Barcánfalva* stb.), ahonnan a hegyvidék betelepítésére számos mozgalom indult. Szerepük a *Nagy-ág* völgyében nem ismert, Bélay szerint ugyanis az ottani „vlach” falvak alapításában a román eredetű, de beregi Bilkei család, majd leszármazottaik, a Lipcseiek, Gorzók, Urmezeiek, Dolhaiak vettek részt részben magyar, de zömmel ruszin lakosság letelepítésével (Bélay 82-7). Arról nem szólnak a források, hogy telepeseiket honnan gyűjtötték.

A nyugatabbra folyó *Iza* elsődlegessége mellett sem lehet ugyanakkor döntő érv, hogy abból névátvitellel több településnév keletkezett. A 14. század végén már létezett Husztól északra *Iza* helység [1387: *Izaa*, 1390: *Iza* (Bélay 155)], ami a *Nagy-ág* völgyének egyik legjelentősebb települése a szomszédos *Huszt*, *Keselymező* és *Lipcse* mellett. A folyó felső szakaszán, a *Repinka* mellett a 16. század második felében keletkezett *Iszka* [1600: *Izka* (Bélay uo.)], aminek szintén a folyónévből eredeztethető az elnevezése (tkp. 'Kis-Iza'). Mindkét település napjainkban is létezik, szemben a Lipcsei család által a Verhovinán telepített *Feketeiza* [1614: *Fekethe Iza*, 1653: *Fekete Iza* (uo. 157)] faluval, amiről csak a 17. században említenek. *Feketeiza* mellett egy másik, korán eltűnő helység az ugyancsak verhovinai Lipcsei-falu, *Izapataka*, aminek a neve szintén kapcsolatban áll a folyónévvvel.

Utóbbi falu (ideiglenes szállás?) *Rapalloszállása* néven is szerepel a forrásokban, vö. 1655: *Rapilloszallas alias Izapataka* (uo. 182).

Iza és *Iszka* falvak mellett a másik két, gyorsan elnéptelenedő település helyének meghatározásához fogódzókat kaphatunk a forrásokból. *Izapataka* telepítéséről Lipcsei Gergely 1635-ös végrendeletét idézi Bélay: „Izapatakát, amely másképp Rapilloszállásának is hivattatik, mely Izapatakáért ugyanazon Rapilloknak munkájokért és irtásokért adtam 400 magyar forintot, mely Izapatakot telekekre osztván sok industriámmal és fáradsággal idegen nemzetből szállítottam meg és telepítettem meg emberekkel ugyan Szuhai Anna feleségemmel együtt. Ismét az Izavizen és az Izavize mellett lévő Priszlop, Iza, Turonpataka, és Zavnika nevű új falucskákat is, amelyekben az szegény atyám is Lipcsey András kezdett volt szállítani vagy hat embert, de azok még az én üdöm előtt mind el halván, ismét azon falucskák és helyek kezdtek pusztulni, hanem én ujonnan az meg irt feleségemmel együtt sok fáradságunkkal, sőt némely részét feleségem jószágából és oda föl való szőlőinek boraiból származott pénzén is szállítottam és telepítettem meg idegen nemzettel.” (Bélay 93). A felsorolt helységnevek alapján egyértelmű, hogy *Feketeiza* (*Iza*) és *Izapataka* a folyó bal oldali forrása (*Bisztra*) mellett települt, azaz két, egymástól különálló település is felvette a folyó nevét. Kiss Lajos feltételezi, hogy *Feketeiza* Majdánka község közelében feketett, míg Bélay a ruszin eredetű *Iszka* magyar névpárjának tartja (Kiss 1991: 355-6). *Iszka* és *Majdánka* azonban a *Nagy-ág* két külön forrása mellett fekszik, ezért a tények Kiss Lajos véleményét támasztják alá. A ma *Bisztra*-nak nevezett ágot a magyar névhasználatban *Fekete-ág*-nak is nevezik (a *Repinka* a *Fehér-ág*), s az első katonai felmérés (1763-1787) térképlapjain a ruszin *Czarna Isza*~*Csorna Isza* 'Fekete-Iza' név alatt szerepel. Kevésbé valószínű, amit Bélay feltételez, hogy a két forrás (*Fekete-* és *Fehér-ág*) jelzője idővel felcserélődött volna. A főág esetében azonban bizonyos a névcseré, aminek az időpontja többé-kevésbé jól behatárolható.

A középkori térképi források (vö. Cartographia Hungarica) közül Lázár deák 1528-as térképén feltünteteti a folyót, amely a Felső-Tisza legnagyobb mellékfolyójaként szerepel *Yza fl.* alakban.

Lázár deák térképe, 1528

Wolfgang Lazius, bár felhasználta Lazarius térképét, több ponton eltér tőle. 1570 után készült Magyarország-térképén szerepel ugyan a folyónév (*Ufa fluuius*), de nem a *Nagy-ágot*, hanem a délkelet-máramarosi folyót jelöli. Gerard Mercator 1585 körül rajzolt térképén *Vza*

flu. néven találjuk a folyót. A térkép pontatlanságát jelzi azonban, hogy a névadat a *Talabor* folyóra vonatkozik, a folyó mérete azonban egyértelműen a *Nagy-ágra* utal. Ugyanez a tévedés az angol John Speede térképén is visszaköszön (*Ufa ri.*), ami nem véletlen, hiszen Speede Mercator térképe alapján dolgozott. Mindkét térképész feltünteti a másik folyót és nevét is: *Jza flu.* (Mercator), illetve *Jza fluuius* (Speede). Matthes Zündt 1567-es térképén Máramaros vízneveit viszonylag részletesen szerepelteti (*Borsowa fl.*, *Talaber fl.*, *Marmorosius fl.*). A vizsgált folyó nevét *Naghal fl.* formában adatozza, ami nyilván elhallásból vagy elírásból származik. Ez azonban arra utal, hogy a folyó neveként ekkor már országos használatban ismert volt a *Nagy-ág*. Ezt a térképet vette alapul a holland Jacob von Sandrart 1664-es térképén, amelyen ugyanígy *Naghal fl.* formában szerepel a víznév. A francia Nicolas Sanson 1689 körüli térképén azonban újra az *Iza (Vza fl.)* névalak olvasható. A 16–17. századi térképek alapján úgy tűnik, hogy a folyó *Iza* neve párhuzamos használatban volt a 17. század végéig. Olyan térkép is keletkezett, amelyen a két név együtt szerepel: Giacomo Cantelli da Vignola 1686-os térképén *Nagach fl.* és *Vza fl.* folyókat tüntet fel, előbbi a *Nagy-ág*-at, utóbbi a *Talabor*-t jelöli.

Giacomo Cantelli da Vignola, 1686

Ugyanakkor óvatosan kell kezelnünk ezeket a forrásokat, mert a külföldi szerzők rendszerint korábban készült térképeket felhasználva készítették műveiket, így a tévedések, elírások mellett már eltűnt vagy elavult neveket is szerepeltethetnek.

A középkorban használt *Iza* folyónév mellett a 16. század elején jelenik meg a magyar *Nagy-ág*, vö. 1505: *Naghag* (Bélay 153), ami elsőként Huszt határjárásában tűnik fel, l. még 1508: *Kysnaghag*, 1600: *Nagh agy vam* (uo.) stb. A magyar név létrejötte és elterjedése minden bizonnyal a folyó torkolatánál fekvő magyar helységek irányából indulhatott el a forrásvidék felé. Az *Iza* név 17. századi továbbélését a két, korábban említett hegyvidéki falu keletkezése is bizonyítja. A 18. századra azonban mind az oklevélananyagból, mind a térképekről eltűnik, a II. és III. katonai felmérések térképlapjain sem találjuk nyomát. A kataszteri térképeken egy esetben, Majdánka határában tűnik fel dülönévként, talán az említett *Feketeiza* falu emlékeként, vö. 1905: *Iza* (Sebestyén 2008: 212). Ebből arra következtethetünk, hogy a végleges névcserét a folyó teljes szakaszán a 18. század elejére tehetjük: 1767: *Nagy-ág Fl.* (MOL. S 11. No. 0237), 1773: *Nagy aag fl.* (uo. S 68. No. 0007), 1792: *Nadjpg Fl.* (uo. X. 0102) stb.

A síkvidék után a 16–17. században az egész Verhovinát a *Nagy-ág* alsó folyása mentén birtokos Lipcseiek és kisebb részben az újonnan terjeszkedő Bilkeiek és a Borsova völgyi Dolhaiak népesítették be „idegen nemzettel”. A *Nagy-ág* völgyének elszlávosodása a középkortól fokozatosan zajlott, a névhasználatban azonban fennmaradt a magyar elnevezés. A ruszin lakosság körében használatos újabb *Pika* tkp. ’folyó’ név megjelenésének időpontja bizonytalan. Pesty Frigyes kéziratosa helynévgyűjteményében *Iszka* leírásánál olvashatjuk: „E helység fekszik a nagy ág vizének mindkét partján, a víz már itt usztatható, és így malmokat hajt a nagy ág folyón, mely itt Rika név alatt ösmeretes” (Pesty). Ugyanitt a szomszédos Kelecsénynél: „Nevezett község mostani helyzet szerint Beregh megye határátul víz mentébe nyegedik. Rika az az folyam nevezet mellett, mely folyam Kelecsény határán megy át Kelecsényi Rika vagy folyamnak neveztetik” (uo.). Az ugyanezen évből származó kataszteri térképek és birtokösszeírások egyikében sem említik a ruszin nevet (vö. Sebestyén 2008), de az a népi névhasználatban már elterjedt lehetett. Petrov az 1920–30-as évekből még a magyarból átvett ruszin *Нодяк*-ot is adatozza, sőt az az 1970-es években készített ukrán nyelvjárási gyűjtésekben is előfordul, de a hivatalos névhasználatban és térképírásban már csak a *Pika* szerepel (vö. SHU. 463).

Az *Iza*>*Nagy-ág* névváltás azt bizonyítja, hogy a magyar névhasználó közösség a folyó nevénél fennálló homonímiát névcserével szüntette meg. A magyar név a ruszinban is elterjedt, de a nemzetiségi viszonyok átalakulásával, a folyóvölgy elszlávosodásával egy újabb, *Nagy-ág*>*Rika* névcseréje ment végbe.

Irodalom:

- Bélay Vilmos 1943. *Máramaros megye társadalma és nemzetiségei. A megye betelepüléséről a XVIII. század elejéig*. Budapest.
- Cartographia Hungarica I. Magyarország térképei a XVI. és XVII. századtól faksimile kiadásban*. Összeállította Nemes Klára. Magyar Helikon/Cartographia.
- DL = MOL, Diplomatikai Levéltár.
- Giacomo Cantelli da Vignola 1686. *L’Ungaria nuovamente descritta, et accresciuta di varie notizie da Giacomo Cantelli da Vignola*. Roma. MOL. Térképtár, S 68 X No. 0108.
- Györffy Erzsébet 2011. *Korai ómagyar kori folyóvíznevek*. Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen.
- Kiss Lajos 1991. Huszt környéki helységnevek. In: Hajdú Mihály–Kiss Jenő szerk. *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*. Budapest. 352–361.
- FNESz. = Kiss Lajos 1998. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. I–II. kötet. 4. javított és bővített kiadás, Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kniezsa: ErdVíz. = Kniezsa István 1942. *Erdély víznevei*. Kolozsvár.
- Mihályi János 1900. *Máramarosi diplomák a XIV. és XV. századból*. Máramaros-Sziget. MOL. A Magyar Országos Levéltár térképtára. Arcanum adatbázis, <http://mol.arcanum.hu/terkep/opt/a121112htm?v=pdf&a=start>.
- Pesty = Mizser Lajos: *Máramaros megye Pesty Frigyes 1864-66. évi helynévtárában*. Kézirat.
- Petrov, A. 1929. *Карпаторусские межсёвые названия из пол. XIX. и из нач. XX. в.* v Praze.
- Sebestyén Zsolt 2008. *Kárpátalja településeinek történeti helynevei. A kataszteri térképek és a birtokrészleti jegyzőkönyvek alapján*. Bessenyei Könyvkiadó. Nyíregyháza.
- Sebestyén Zsolt 2012. *Máramaros megye helységneveinek etimológiai szótára*. Bessenyei Kiadó. Nyíregyháza.
- SHU. = *Словник гідронімів України*. Ред. А. П. Непокупний, О. С. Стрижак, К. К. Цілуйко. Київ 1978.
- Szabó István 1937. *Ugocsa megye*. Budapest.